

д.е.н., професор кафедри економічної кібернетики

та управління економічною безпекою,

Харківський національний університет радіоелектроніки

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8106-1523>

Дюжев В.Г.,

д.е.н., професор кафедри економіки бізнесу та

міжнародних економічних відносин,

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9929-2431>

Закін М.О.,

здобувач,

Харківський національний університет радіоелектроніки

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0706-5300>

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА У СИСТЕМІ СПОРІДНЕНИХ КАТЕГОРІЙ

У теперішній час стрімких змін конкурентного середовища, обумовлених зміною VUCA-світу та активізацією характерних чинників сучасного BANY-світу, забезпечити ефективність діяльності комерційних підприємств на галузевих ринках збуту виробленої продукції стає вельми важкою проблемою. Показники ефективності є найважливішими у бізнесі, тому що вони вказують на те, наскільки успішно працює кожне промислове підприємство, які він має перспективи своєї ринкової діяльності, за яким напрямом йому доцільніше масштабуватися у майбутньому [1, 2]. Ефективність прийнято оцінювати за доходами підприємства,

але в економіці існують декілька схожих термінів, котрі визначаються за різними показниками (обсяг продажів, виторг, прибуток). У науковому середовищі існує думка, що це обумовлює не коректність їх використання для оцінки ефективності діяльності підприємств, особливо за умови необхідності порівняння результатів ефективності конкуруючих підприємств.

Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій за обраною темою дослідження дозволив установити, що основною метою підвищення ефективності діяльності підприємства є раціональне використання всіх необхідних його ресурсів та економічного потенціалу в цілому. У теперішній час для обґрунтованого оцінювання економічної ефективності діяльності конкуруючих промислових підприємств застосовують такі показники, як результативність, економічність, дохідність, прибутковість, рентабельність, продуктивність [3]. Ці показники близькі за економічною сутністю, але кожен із них має своє визначення та цільове призначення. В оглядових наукових статтях О. М. Савицької [2], П. Г. Перерви [3], Н. С. Баглаєвої, Ю. А. Суховєєвої [4], А. П. Бурковського [5], Т. В. Полозової [6] наведені результати висвітлення економічної сутності показників дохідності, прибутковості, рентабельності у працях зарубіжних економістів-дослідників П. Друкера, Дж. М. Кейнса, Дж. Кларка, К. Маркса, М. Майєра, В. Парето, У. Петті, А. Пігу, А. Сміта, М. Тугана-Барановського, Дж. Хікса та ін. Достатньо уваги приділили вивченню цього питання українські вчені, а саме: О. М. Савицька та В. О. Салабай [2], А. М. Туренко, І. А. Дмитрієв, О. С. Іванілов та І. Ю. Шевченко [7], Л. С. Стригуль та Г. Є. Тур [8], Ю. А. Гайбура та Л. А. Загнитко [9], Т. І. Глянь [10], Л. Ю. Кучер [11], І. Ю. Єпіфанова та В. С. Гуменюк [15] та багато інших економістів. При цьому було виявлено, що у своїх наукових працях деякі вчені підмінюють розгляд одного поняття ефективності іншими. Наприклад, у статті [5] розглянуто економічну сутність та проаналізовано підходи вчених до визначення поняття доходу

підприємства, а далі пропонується до впровадження механізм підвищення прибутковості вітчизняних промислових підприємств. У науковій праці [12], яка присвячена оцінці прибутковості підприємства та напрямам її підвищення, аналізуються підходи різних авторів до класифікації груп та видів рентабельності. У статтях [12-14], назва яких містить ключове слово «прибутковість», розглядаються окремі проблеми рентабельності або дохідності. Це свідчить про відсутність серед науковців єдиної думки щодо розмежування таких важливих категорій економічної ефективності діяльності підприємства, як дохідність, прибутковість та рентабельність.

Метою статті є дослідження теоретично-методичних аспектів прибутковості як показника економічної ефективності діяльності підприємства у системі споріднених за змістом категорій дохідності та рентабельності, але різних за призначенням, особливостями визначення та розрахунку.

Виклад основного матеріалу. Безперечно, що основною метою клієнтоорієнтованої діяльності підприємств в сучасних ринкових умовах господарювання є задоволення потреб споживачів. Проте ринкова діяльність саме комерційних підприємств обов'язково націлена також і на отримання бажано максимального прибутку та забезпечення економічної ефективності від виготовлення та реалізації своєї продукції на галузевих ринках. У свою чергу забезпечення максимального прибутку безпосередньо залежить від величини отримуваних сукупних доходів та загальних витрат. А отже, доходи та прибутки підприємства незалежно від сфери діяльності, форми власності та інших факторів набувають особливо важливого першорядного ключового значення для вітчизняних суб'єктів господарювання.

Розглянемо стисло визначення основних економічних категорій, на основі яких формуються базові показники оцінювання економічної ефективності діяльності підприємства. Отримані результати наведені у таблиці 1.

На сучасному етапі досліджень категорії «дохід» акцент робиться на поглиблення теоретичних і методичних аспектів формування, розподілу та використання доходу на рівні окремих суб'єктів господарювання.

Таблиця 1 – Визначення основних економічних категорій та відповідних базових показників економічної ефективності

№	Економічна категорія	Визначення	Базовий показник	Визначення
1	2	3	4	5
1	Дохід	Дохід – це виручка від реалізації продукції, робіт, послуг без вирахування наданих знижок, повернення проданих товарів та податків з продажу (податку на додану вартість, акцизного збору)	Дохідність	Дохідність (облігації) – це річний дохід, виражений у відсотках до ринкової ціни облігації. Це збільшення чи зменшення капіталу на момент погашення облігації
2	Рента	Рента – це дохід з капіталу, землі або майна, що його власники регулярно одержують, не займаючись при цьому підприємницькою діяльністю	Рентабельність	Рентабельність – це узагальнюючий показник економічної ефективності, що характеризує співвідношення між результатами виробничо-господарської діяльності і витратами на їх одержання
3	Прибуток	Прибуток – це узагальнений показник фінансових результатів виробничо-господарської діяльності підприємства. Прибуток виражає абсолютний ефект без урахування використаних ресурсів	Прибутковість	Прибутковість – це здатність підприємства генерувати позитивний фінансовий результат від здійснення господарської діяльності, який полягає в перевищенні доходу над здійсненими витратами в розмірі, достатньому для ефективного подальшого функціонування

Джерело інформації: складено авторами на основі [7, 8, 12, 17, 18]

За міжнародними стандартами обліку доходом підприємства вважається надходження готівки і кредиторська заборгованість, які виникають при здійсненні

звичайної діяльності по реалізації товарів, наданню послуг і при використанні іншими підприємствами його ресурсів, що приносить проценти і дивіденди. На величину доходу підприємства впливають три основні фактори: 1) ціна продажу (для виробничих підприємств, як правило оптова ціна); 2) обсяг реалізованої продукції; 3) кількість витрачених на виробництво продукції засобів виробництва. При цьому існує прямо пропорційна залежність доходів підприємства від ціни та обсягів виробництва та обернено пропорційна від витрат засобів виробництва [5].

Сукупність показників рентабельності є основним інструментом планування та фінансового аналізу розвитку підприємства, тому що ці показники показують, наскільки раціонально, правильно підприємство використовує власні кошти з урахуванням покриття витрат та отримання прибутку. Відповідно до [19] рентабельність може бути трьох видів: 1) позитивна (отримання прибутку); 2) нульова (відсутність прибутку, але витрати покриваються; 3) негативна (відсутність прибутку, витрати не покриваються, підприємство потребує інвестування). Як відомо, для фінансового аналізу застосовують такі показники рентабельності: активів, продажів, виробництва, операційної діяльності, проекту, витрат, інвестицій, персоналу, капіталу, а також валова рентабельність [7, 17, 19].

Прибуток являє собою додаткову вартість, яка створюється під час процесу виробництва понад вартість виробничих ресурсів та робочої сили, які були використані. Прибуток виступає якісним показником, тому що він об'єднує всі напрями діяльності підприємства та в цілому характеризує ефективність його господарської діяльності. Фінансовим результатом господарської діяльності будь-якого підприємства виступає його прибутковість, яка характеризується абсолютними (сума прибутку) та відносними (рівень рентабельності) показниками. Прибутковість являє собою стійке економічне явище, що проявляється як підтверджена здатність підприємства генерувати позитивний фінансовий результат від здійснення як основної, так і всієї господарської діяльності, що полягає в перевищенні доходу над здійсненими витратами в розмірі

достатньому для ефективного подальшого функціонування [8, 12, 17]. Прибутковість підприємства характеризують два показники: прибуток та рентабельність, які тісно пов'язані між собою. Між прибутком і прибутковістю є тісний діалектичний взаємозв'язок: прибуток – це показник для зображення економічного ефекту в абсолютних показниках, а прибутковість – показник для зображення економічної ефективності діяльності суб'єкта господарювання.

У науковій праці [8] Л. С. Стригуль акцентує увагу, що прибутковість підприємства – це показник, який характеризує ефективність діяльності з погляду здатності його приносити прибуток та забезпечувати ефективне відтворення будь-яких вкладених та використаних ресурсів, тобто прибутковість доцільно розглядати як складник ефективності діяльності підприємства. Економіст Т. І. Глянь розглядає прибутковість діяльності підприємства (незалежно від організаційно-правової форми господарювання чи розміру) як економічну категорію, котра найповніше відображає фінансові можливості підприємства та його здатність до розширення своєї виробничої діяльності [10]. Українські науковці І. Ю. Єпіфанова та В. С. Гуменюк вважають, що прибутковість – це показник, який характеризує ефективність діяльності підприємства з погляду здатності його приносити прибуток та забезпечувати ефективне відтворення використаних ресурсів [15]. Співавтори роботи [9] Гайбура Ю. А. та Загнитко Л. А. зазначили, що прибутковість підприємства є складною та багатогранною економічною категорією, котра одночасно характеризує як одержані результати діяльності підприємства, так і можливості отримувати прибуток у майбутньому. Тому під прибутковістю варто розуміти стійке економічне явище, що проявляється як підтверджена здатність підприємства генерувати позитивний фінансовий результат від здійснення господарської діяльності, який полягає у перевищенні доходу над здійсненими витратами в розмірі, достатньому для ефективного подальшого функціонування.

Можна також звернути увагу на те, що у науковій праці [8] було висвітлено визначення шуканого поняття деякими авторами. Так український вчений С. В. Мочерний розглядає прибутковість суб'єкта господарювання як показника ефективності у двох аспектах, а саме: 1) як прибутковість підприємства щодо всього авансованого капіталу, яка визначається нормою прибутку (відношенням річного прибутку до авансованого капіталу); 2) як прибутковість виготовлення окремої партії товарів, яка вимірюється відношенням прибутку до собівартості товарів. На думку вченого О. В. Хмелевського прибутковість – це стан підприємства, який вказує на його здатність здійснювати рентабельну діяльність, забезпечувати платоспроможність, генерувати прибуток, на основі чого забезпечувати стабільність зростання та майбутній інноваційно-інвестиційний розвиток. Вітчизняний економіст Р. Р. Антонюк визначає прибутковість як здатність підприємства генерувати позитивний фінансовий результат від здійснення господарської діяльності, який полягає в перевищенні доходу над здійсненими витратами, при чому в розмірі, достатньому для ефективного подальшого функціонування. Було з'ясовано, що погляди науковців Р. Р. Антонюка, Ю. А. Гайбури та Л. А. Загнитко щодо трактування дефініції поняття прибутковості співпадають [8, 9]. Вчений Л. Ю. Кучер визначає прибутковість як показник для зображення економічної ефективності діяльності суб'єкта господарювання і навіть більше, як складник системи показників, що відображають різні види ефективності діяльності залежно від напрямку її дослідження [11].

Хронологічний аналіз останніх досліджень вченими-економістами поняття «прибутковість» показав, що це показник, який характеризує ефективність діяльності підприємства з погляду здатності його приносити прибуток та забезпечувати ефективне відтворення будь-яких вкладених та використаних ресурсів. Проте прибутковість слід розглядати не тільки як складник ефективності діяльності підприємства, а навіть як складник системи показників, котрі

відображають різні види ефективності діяльності залежно від напрямку її дослідження [8]. Отже прибутковість підприємства можна розглядати як багатогранну економічну категорію, що одночасно характеризує як одержані результати діяльності підприємства, так і його можливості отримувати прибуток як головне джерело розширеного відтворення в майбутньому. Тому дослідження прибутковості є дуже важливим не тільки напрямом, але також і фактором для подальшого ефективного функціонування та розвитку сучасного підприємства. Таким чином можна вважати, що прибутковість підприємства – це відносний показник, який характеризує ефективність діяльності підприємства з точки зору здатності його отримувати прибуток, забезпечувати безпеку бізнес-процесів та ефективне відтворення використаних ресурсів на засадах інноваційності в умовах мінливого сучасного конкурентного середовища.

Для визначення значущості дослідження вітчизняними науковцями категорій прибутковості, доходності та рентабельності було оцінено показник «кількість публікацій», що знаходить пошукувач за обраними ключовими словами у перерахунку за одну секунду (для забезпечення принципу порівнянності отриманих результатів). Станом на 10.11.2023 року були отримані такі результати за ключовими словами: 1) «дохідність» – 2348148 літературних джерел; 2) «прибутковість» – 1551725 літературних джерел; 3) «рентабельність» – 3417857 літературних джерел; 4) «дохідність діяльності підприємства» – 748485 літературних джерел; 5) «прибутковість діяльності підприємства» – 3292684 літературних джерела; 6) «рентабельність діяльності підприємства» – 1869232 літературних джерела. Аналіз отриманих даних свідчить, що категорія «прибутковість» та «прибутковість діяльності підприємства» найбільше привертають увагу вітчизняних науковців-дослідників. Саме тому у статті було сфокусовано увагу на дослідженні визначення показників прибутковості. Пропонується кожен із показників прибутковості розглядати як коефіцієнт, який розраховується відношенням зміни прибутку за певний термін часу до значення

відповідного показника. На рис. 1 наведено схему формування інтегрального показника прибутковості промислового підприємства на прикладі шести коефіцієнтів прибутковості.

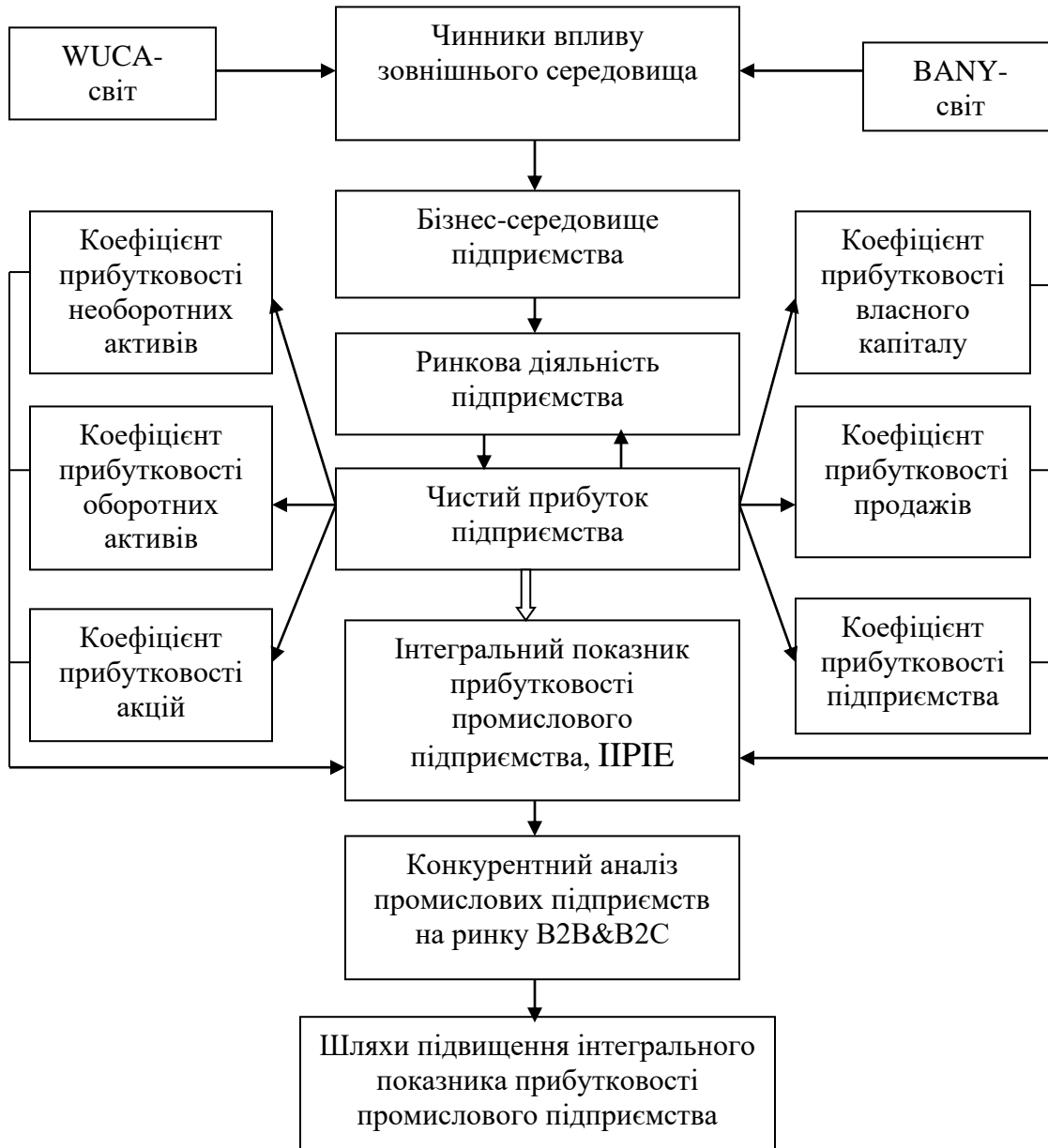

Рисунок 1 – Схема формування інтегрального показника прибутковості промислового підприємства

Джерело: авторська розробка

Прибутковість є основою економічної ефективності діяльності промислових підприємств, що відображає кінцевий корисний ефект від застосування засобів виробництва і живої праці, а також сукупних їхніх внесків. Прибутковість є фінансовим результатом господарської діяльності комерційних підприємств, котрий характеризує ефективність цієї діяльності з погляду здатності забезпечувати отримання прибутку та ефективно відтворення будь-яких вкладених та використаних ресурсів залежно від напряму дослідження. Таке визначення категорії прибутковості надає можливість сформулювати комплексне уявлення про ефективність підприємства за всіма аспектами його діяльності загалом на засадах розрахунку відповідних рівнів прибутковості, що й створює підґрунтя для її об'єктивного оцінювання. Вважаємо за можливість існування та застосування не тільки таких показників прибутковості підприємства, які наведені на рис. 1, але й інших за умов необхідності та доцільності їх розрахунку й практичного застосування в області ІТ-технологій, штучного інтелекту, інвестування (хедж-фонди) та й в інших сучасних сферах виробничої діяльності промислових підприємств.

Перелік джерел посилання

1. Стегоненко І. Нові виклики: прощай, світ VUCA, ласкаво просимо у світ BANY. Mind.ua. <https://mind.ua> > openmind (дата звернення: 15.11.2023).
2. Савицька О. М., Салабай В. О. Ефективність діяльності та управління підприємством: особливості використання теорії, методології, та результативності аналітичних досліджень. *Ефективна економіка*. 2019. № 6 (дата звернення: 06.11.2023).
3. Перерва П. Г., Кравчук А. В. Ефективність як економічна категорія. Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Економічні науки. 2018. № 15 (1291). С. 137-143.

4. Баглаєва Н. С., Суховєєва Ю. А. Теоретична сутність поняття економічна ефективність діяльності підприємства. *Вісник СНТ ННІ бізнесу і менеджменту ХНТУСГ*. 2020. Вип. 2. С. 98-101.

5. Бурковський А. П. Дохідність та шляхи підвищення прибутковості... *irbis-nbuv.gov.ua*. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> > ... (дата звернення: 06.11.2023).

6. Братанич М. В., Полозова Т. В. Визначення сутності економічної ефективності та класифікація її видів. *Економіка промисловості*. 2010. № 4. С. 153-155.

7. Словник економіста та підприємця / А. М. Туренко, І. А. Дмитрієв, О. С. Іванілов, І. Ю. Шевченко. Х.: ХНАДУ, 2018. 340 с.

8. Стригуль Л. С., Тур Г. Є., Нгуєн Т. М. Х. Ефективність та прибутковість: теоретичний аспект. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 36. С. 287-292.

9. Гайбура Ю. А., Загнитко Л. А. Прибутковість підприємства. <http://vestnik-ekonom.mgu.od.ua> > journal (дата звернення: 13.10.2023).

10. Глянь Т. І. Систематизація підходів до визначення підходів сутності поняття «прибутковість». <https://repo.btu.kharkov.ua> > ... (дата звернення: 16.10.2023).

11. Кучер Л. Ю. Науково-теоретичні підходи до інтерпретації дефініції «прибутковість». URL: [http:// khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_99/06.pdf](http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_99/06.pdf). (дата звернення: 22.10.2019).

12. ОЦІНКА ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА НАПРЯМИ ... *triada.in.ua*. <https://naukam.triada.in.ua> > ... (дата звернення: 20.11.2023).

13. Палійчук Є. С., Шипович М. І. Ефективні методи підвищення прибутковості... *Ефективна економіка*. <http://www.economy.nauka.com.ua> > ... (дата звернення: 11.11.2023).

14. Адгозалов Афсун Етірам Огли. Методичні підходи до оцінювання прибутковості підприємства. *Конференції ВНТУ*. [https://conferences.vntu.edu.ua > download](https://conferences.vntu.edu.ua/download) (дата звернення: 11.11.2023).
15. Єпіфанова І. Ю., Гуменюк В. С. Методика оцінювання прибутковості підприємства. *Економіка і суспільство*, 2017. № 12. С. 251-254.
16. Суханова А. В. Прибутковість підприємства та шляхи її підвищення. Житомирська політехніка. [https://conf.ztu.edu.ua > uploads > 2017/01](https://conf.ztu.edu.ua/uploads/2017/01) (дата звернення: 10.11.2023).
17. Мелень О. В., Холондач Ю. Ю. Актуальні питання прибутковості підприємства та шляхи її збільшення. Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ»: зб. наук. пр. Темат. вип.: Технічний прогрес і ефективність виробництва. Харків: НТУ «ХПІ». 2015. № 25 (1134). С. 123-126.
18. Фінанси – Термінологічний словник. sites.google.com. [https://sites.google.com > site](https://sites.google.com/site) (дата звернення: 22.11.2023).
19. Рентабельність підприємства: активи, продажі, капітал. Школа бізнесу. Нова пошта. [https://online.novaposhta.education > ...](https://online.novaposhta.education) (дата звернення: 04.11.2023).